

Н.В. Петухова
выкладчык кафедры этналогіі і фальклору
факультэта
традыцыйнай беларускай культуры і сучаснага мастацтва
Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта культуры і мастацтваў (г. Мінск)

РАЗВІЦЦЁ ЭСТЭТЫЧНАГА ЁСПРЫМАННЯ ПРЫРОДЫ ПАДЛЕТКАМІ Ў АМАТАРСКІХ ФАЛЬКЛОРНЫХ КАЛЕКТЫВАХ

Негатыўныя змены экалагічнага стану навакольнага свету падымаюць пытанне аб неабходнасці карэннай перабудовы ўзаемадзеяння паміж чалавекам і прыродным светам. Менавіта таму праблема фарміравання асобы, адказнай за паспяховае існаванне і гарманічнае развіццё грамадства ў экалагічна ўраўнаважаным асяроддзі з'яўляецца прадметам няспыннага педагагічнага пошуку. Даследчыкі Л.С. Давыдава, І.Ф. Ганчароў, Н.Р. Купрына, Б.Ц. Ліхачоў, А.П. Сідзелькоўскі, А.К. Шульжэнка і інш. акцэнтуюць неабходнасць фарміравання экалагічнай свядомасці новага пакалення, што немагчыма без развіцця эстэтычнага ўспрымання прыроды, якое па свайму зместу выключае спажывецкія, утылітарныя адносіны да яе.

Аналіз даследаванняў вышэйзгаданых аўтараў дазволіў вызначыць эстэтычнае ўспрыманне прыроды як абумоўлены эстэтычнымі патрэбнасцямі чалавека цэласны працэс адлюстравання аб'ектаў і з'яў прыроднага наваколля, які прыводзіць да пазнання і глыбокага спасціжэння іх эстэтычнай сутнасці. Пры гэтым прадметам пазнання з'яўляюцца выразныя ўласцівасці прыродных аб'ектаў, іх структура, форма, каляровыя спалучэнні, гукавыя варыяцыі, і, суправаджаючыя іх эстэтычныя перажыванні, пачуцці рэцыпіента, якія выклікаюць эстэтычную патрэбнасць сузірання прыроды, каштоўнасць якой не ў карысці ці выгадзе, а ў самім факце яе існавання. Усведамленне эстэтычнай каштоўнасці прыроды сілкуе разуменне аксіяматычнай ісціны, што прыгажосць не можа быць прысвоена: спажывецкае стаўленне да прыроды амаральна, бо эстэтычныя каштоўнасці прыроды складаюць агульначалавечы здабытак і належаць не толькі нашым сучаснікам, але і будучым пакаленням.

Абуджаць эстэтычнае ўспрыманне прыроды, вучыць радавацца яе прыгажосці, беражліва і паважліва да яе ставіцца, неабходна як мага раней, пачынаючы з дашкольнага ўзросту (Л.М. Гафарова, М.У. Грыбанова, Л.С. Давыдава, А.А. Паловіна, М.В. Раганова і інш.). Аднак, навуковыя даследаванні Б.Ц. Ліхачова, Л.П. Пячко, Н.У. Самерсавай, Л.М. Чамаевай, М.В. Шаптухоўскага і інш., сведчаць аб неабходнасці інтэнсіўнага развіцця эстэтычнага ўспрымання прыроды менавіта ў падлеткавым узросце, для якога характэрна крайняя няўстойлівасць экалага-эстэтычнай культуры.

Прадстаўнікі экалагічнай псіхалогіі С.Д. Дзераба і В.А. Ясвін, адзначаюць, што ў падлеткавым узросце адбываюцца кардынальныя змены адносінаў да прыроды. У прыватнасці, істотна парушаецца і патрабуе карэкцыі ўспрыманне прыроды: знікае ўласцівая дзецям дашкольнага і малодшага школьнага ўзросту суб'ектная ўстаноўка, дзякуючы якой індывід праецыруе на

прыродныя аб'екты ўласціваасці чалавека. У выніку чаго прырода ўжо не належыць да самакаштоўнай сферы, роўнай чалавеку, адбываецца рэзкі рост прагматычнах матываў успрымання прыроды, якія суправаджаюцца найўным уяўленнем, што прыгажосцю можна валодаць як нейкай матэрыяльнай данасцю і распараджацца ёю на свой погляд [1, 273]. Больш таго, многія падлеткі праяўляюць жорсткае стаўленне да жывёл і раслін, што звязана з усплёскам агрэсіўнасці, назапашанай з-за псіхалагічных і сацыяльных цяжкасцей дадзенага перыяду. Трэба падкрэсліць, што такія паводзіны часцей за ўсё праяўляюць тыя падлеткі, якія маюць нязначны вопыт эстэтычнага ўзаемадзеяння з прыродай. Яны дэманструюць неразвітасць эстэтычнага ўспрымання прыроды, абмяжоўваючы гэты працэс арыентацыяй толькі на «прыгожае – агіднае», якая адказвае бытавому ўзроўню свядомасці, вядзе да падтрымкі варварскага спажывання прыродна-прыгожага і апраўданню знішчэння усяго, што ілжыва ацэньваецца як прыродна-агіднае.

Дапамагчы падлеткам справіцца з неадэкватнымі паводзінамі можна толькі загадзя, актывізуючы іх эстэтычныя пачуцці да прыроды: ад ідэальна-пазітыўных (узвышанае, прыгожае, гарманічнае, дасканалае і г.д.), да афектыўна-экспрэсіўных (стыхійнае, трагічнае, дысгарманічнае і г.д.), далучаючы да працэсу эстэтычнага сузірання, успрымання, асэнсавання і ацэнкі выразных асаблівасцяў прыродных аб'ектаў і з'яў. Пагаджаючыся з Л.П. Пячко і Н.П. Старасельцавай, неабходна падкрэсліць, што найбольш эфектыўна эстэтычнае ўспрымання прыроды развіваецца ў працэсе мэтанакіраванай эстэтычнай дзейнасці, пры стварэнні педагогам разнастайных вучэбна-выхаваўчых сітуацый, арыентаваных на развіццё эмацыянальнай успрымальнасці прыгажосці і выразнасці аб'ектыўных прыродных з'яў, пашырэнне эстэтычных уражанняў падлеткаў, эстэтычных ацэнак, пачуццяў, засваенне грамадскіх ідэалаў, формаў адносінаў да прыроды. Пры гэтым мэтазгодна прывучаць падлеткаў вылучаць эстэтычныя ўласціваасці прыродных аб'ектаў і з'яў, ацэньваць іх эстэтычныя прыкметы, характарызаваць іх эстэтычную каштоўнасць, значэнне для духоўнага самаадчування чалавека. На гэтай падставе ўзнікае ўсвядомленае ўяўленне аб каштоўнасці і прыгажосці прыроды, разуменне недапушчальнасці парушэння яе гармоніі ў індывідуальных паводзінах і прафесійнай дзейнасці [2, с. 61 – 62].

Педагагічны вопыт Г.П. Арловай, В.С. Болбаса, Г.М. Волкава, Л.М. Гафаравай, С.І. Мургаевай, І.І. Ярыты і інш. сведчыць аб тым, што выключнае значэнне ў фарміраванні эстэтычнага ўспрымання прыроды мае фальклор, які пашырае кола эстэтычных уражанняў і ведаў асобы, узбагачае яе эстэтычны вопыт шляхам ўспрымання і засваення разнастайных твораў народнага мастацтва. Фальклорныя творы абуджаюць у дзяцей цікавасць да прыгожых і таямнічых поглядаў нашых продкаў на прыродны свет, скіроўваюць іх думку на засваенне эстэтычных ідэалаў народа.

На гэтых падставах вялікі інтарэс прадстаўляюць дзіцячыя аматарскія фальклорныя калектывы, удзельнікі якіх займаюцца непасрэдным вывучэннем фальклорных твораў. Дзейнасць аматарскіх фальклорных калектываў накіравана на далучэнне і засваенне аматарамі фальклорнай спадчыны

Беларусі, якая змяшчае неабмежаваныя педагогічныя магчымасці для фарміравання эстэтычнага ўспрымання прыроды. Далучэнне да нацыянальнай спадчыны, да вытокаў эстэтычнай культуры пашырае досвед удзельнікаў аматарскіх фальклорных калектываў аб духоўным і працоўным жыцці беларускага народа, яго эстэтычных ідэалах, дазваляе асэнсаваць і ўсвядоміць іх ролю ў выпрацоўцы асабістага погляду на навакольны свет, будаўніцтве ўласных адносінаў да прыроды ў адпаведнасці законам і меры, гармоніі і прыгажосці.

Для арганізацыі працэсу фарміравання эстэтычнага ўспрымання прыроды падлеткамі – удзельнікамі аматарскіх фальклорных калектываў, неабходны ўлік і рэалізацыя шэрагу педагогічных умоў. У педагогічнай навуцы пад ўмовамі часцей за ўсё разумеецца свядома сканструяваная педагогам сукупнасць фактараў, абставінаў, якая аказвае істотнае ўздзеянне на эфектыўнасць функцыянавання педагогічнай сістэмы. На аснове вывучэння навуковай літаратуры і з улікам спецыфікі нашай працы мы вызначылі асноўныя педагогічныя ўмовы паспяховага фарміравання эстэтычнага ўспрымання прыроды падлеткамі ў дзейнасці аматарскіх фальклорных калектываў.

Стварэнне народна-творчага выхаваўчага асяроддзя, якое дазволіла б падлеткам на ўсіх узроўнях развіцця свядомасці і пачуццяў прасякнучца атмасферай эстэтыкі фальклору мы вызначаем як асноўную ўмову эфектыўнай работы аматарскага фальклорнага калектыву. У традыцыйным соцыуме такія ўмовы стварала само жыццё, дзе выхаванец не проста сутыкаўся час ад часу з тымі ці іншымі эстэтычнымі з'явамі, мастацкімі ідэямі і вобразамі фальклору, фрагментамі калектывнай творчай дзейнасці, але аказваўся пагружаны ў пэўнае выхаваўчае асяроддзе, якое забяспечвала комплекснае ўздзеянне на развіццё светаўспрымання і светапогляду чалавека. Сумесная праца, сямейныя ўзаемаадносіны, будні, каляндарныя і сямейна-бытавыя святы стваралі натуральныя абставіны для далучэння асобы да народнага мастацтва з «вуснаў у вусны», ад старэйшага да малодшага.

У дзейнасці сучасных аматарскіх фальклорных калектываў спосабы засваення і ўзнаўлення твораў фальклору сталі насіць больш рэпрадуктыўны характар. Як правіла, яны ажыццяўляюцца пры дапамозе сучасных сродкаў трансляцыі фальклору: пісьмовых крыніц (ноты, дапаможнікі, падручнікі і г.д.), аўдыё-візуальных сродкаў (CD, DVD-дыскі, відэазапісы, тэле-, радыёперадачы і г. д.), якія ствараюць аснову для ўваходжання асобы ў народна-творчае выхаваўчае асяроддзе. Працэс стварэння народна-творчага выхаваўчага асяроддзя вызначаюць абраныя кіраўніком аматарскага фальклорнага калектыву разнастайныя формы і метады работы, арыентацыя на абнаўленне зместу педагогічнай дзейнасці, імкненне да ўдасканалення сваіх асобна-прафесійных якасцяў і здольнасцяў, заснаваных на маральных і педагогічных ідэях.

Згодна з В.І.Саладухіным, народна-творчае выхаваўчае асяроддзе аматарскага фальклорнага калектыву павінна ўключаць ў сябе: этнічнае асяроддзе (мову народа, яго светапогляд, матэрыяльную і духоўную культуру, сістэму звычаяў, абрадаў і свят); музычнае асяроддзе (народная музыка ў

запісу, у выкананні носьбітамі вуснай традыцыі і прафесійнымі музыкантамі); выхаваўчае асяроддзе (калектыў аднагодкаў, творчыя стасункі з удзельнікамі іншых фальклорных калектываў, узаемадзеянне з сям'ёй) [3, с. 156]. Варыятыўнае і разнастайнае па зместу, яно дазваляе найбольш эфектыўна ўцягваць падлеткаў у засваенне фальклору, актывізаваць працэс успрымання, усведамлення і інтэрпрэтацыі яго эстэтычных каштоўнасцяў.

Наступная ўмова прадугледжвае выкарыстанне сінкрэтычнай еднасці твораў народнага мастацтва (песень, танцаў, карагодаў, казак, легенд, паданняў і нш.), якія спрыяюць развіццю эстэтычнага кругагляду і творчых здольнасцяў падлеткаў. Сінкрэтызм фальклору адлюстроўвае старажытную еднасць рэлігіі, мастацтва, філасофіі, маралі. Адсюль і своеасаблівасць прыроды фальклору: побач з вуснай прамовай ў ім прысутнічаюць музычныя, мімічныя, драматургічныя знакі, якія вызначаюць імправізацыю і вар'іраванне танцавальных рухаў, паэтычных тэкстаў і інш. Адпаведна і ў педагагічным працэсе аматарскіх фальклорных калектываў мэтазгодна выкарыстанне ўсёй разнастайнасці гучання народных спеваў, жэстаў і мімікі танцаў, гульняў, карагодаў, якія актуалізуюць эстэтычны вопыт, мастацкія ўражанні, асацыяцыі і аналогіі падлеткаў.

Актуалізацыя аналогій праз далучэнне падлеткаў да розных твораў народнага мастацтва дазваляе шляхам пераносу ўсвядоміць і адчуць паэтычныя фарбы фальклору, якія заснаваны на асацыятыўнасці, вобразнасці і метафарычнасці яго мовы. Праз параўнальна-супастаўляльныя характарыстыкі спасцігаецца эстэтычная блізкасць розных фальклорных твораў, выбудоўваюцца сінхранічныя паралелі. Утвараемыя паралелі адкрываюць магчымасць аднаўлення цэласнага, сінтэтычнага мастацкага вобраза, які раскрывае узаемасувязь народнага мастацтва з жыццём прыроды, стаўленнем чалавека да яе, што дазваляе падлеткам дапоўніць свае ўяўленні аб прыгажосці прыроды, аб'яднаць разрозненыя пачуцці ў арганічную еднасць. Фальклорныя творы павінны захапіць падлеткаў, абудзіць у іх пачуццё прыгажосці прыроды, гармоніі, эстэтычнай асалоды і імкненне дзейнічаць адпаведна эстэтычным нормам.

Вядучай умовай фарміравання эстэтычнага ўспрымання прыроды ўдзельнікамі аматарскіх фальклорных калектываў з'яўляецца далучэнне падлеткаў да эстэтычнага ўспрымання фальклорных твораў. Яно садзейнічае развіццю здольнасці да эстэтычнага меркавання на аснове набытых ведаў і эстэтычнага вопыту. Эстэтычнае ўспрыманне фальклорных твораў патрабуе разгляду зместу фальклорнай адзінкі, аналізу яго семантыкі і мастацкіх сродкаў з пазіцыі жанравай адметнасці, ведання асноўных эстэтычных катэгорый (прыгожае – агіднае, узнёслае – нізкае, трагічнае – камічнае) і змешчаных у фальклорных творах эпітэтаў, параўнанняў, метафар і інш., якія ўвасабляюць прыроду, фарміруюць ўяўленні пра яе прыгажосць. У дадзеным выпадку думка ўспрымальніка абапіраецца не на рэальныя дадзеныя, здабытыя падчас непасрэднага эстэтычнага сузірання прыроды, а на яе мастацкія выявы. Наяўнасць мастацка-эстэтычных ведаў, здольнасць да суперажывання, эмацыянальная спагадлівасць дазваляюць успрымаць цэласнасць, гармонію

прыроднага свету ў яго мастацкім адлюстраванні, нараджаюць складаныя асацыяцыі і аналогіі, сувязі мыслення з аб'ектам пазнання. Суаднясенне мастацкага зместу з непасрэднымі жыццёвымі ўражаннямі, асабістымі назіраннямі дапамагае падлеткам адчуць эстэтычную каштоўнасць прыроды.

Узбагачэнне эстэтычных уражанняў падлеткаў праз непасрэднае ўзаемадзеянне з натуральнымі аб'ектамі і з'явамі прыроды – вызначальная ўмова фарміравання эстэтычнага ўспрымання прыроды ўдзельнікамі аматарскіх фальклорных калектываў. Дамінуючае значэнне ў фарміраванні эстэтычнага ўспрымання прыроды ўдзельнікамі аматарскіх фальклорных калектываў мае дзейнасць па рэканструкцыі каляндарных абрадаў у натуральным прыродным асяроддзі, якая прадстаўляе выключную магчымасць падлеткам уключыцца ў абрадавую сітуацыю, перажыць яе, засвоіць і замацаваць у фальклорнай сітуацыі мадэлі гарманічных і адказных паводзін у прыродным асяроддзі. Актыўнае пагружэнне падлеткаў у шматлікія віды абрадава-святочнай дзейнасці (спевы, танцы, гульні, рытуальныя дзеянні і інш.) узмацняе эстэтычнае перажыванне прыроднай прыгажосці, спрыяе канцэнтрацыі падлеткаў на эстэтычных уласцівасцях фальклорных твораў і рэчаіснасці. Успрыманне маляўнічых куточкаў прыроды ў спалучэнні з трансляцыяй фальклорных твораў – эталонаў гарманічнага ўзаемадзеяння з прыродай, аказваюць своеасаблівы ўплыў на падлеткаў, сілкуюць іх чалавечае імкненне да захавання прыроднай прыгажосці, садзейнічаюць фарміраванню культуры адносінаў да прыроды як да эстэтычнай і грамадскай каштоўнасці.

Такім чынам, у дадзеным артыкуле намі былі вызначаны асноўныя педагогічныя ўмовы ад выканання якіх залежыць эфектыўнасць працэсу фарміравання эстэтычнага ўспрымання прыроды падлеткамі ў дзейнасці аматарскіх фальклорных калектываў. Сярод іх: а) стварэнне народна-творчага выхаваўчага асяроддзя, якое дазваляе падлеткам на ўсіх узроўнях свядомасці і пачуццяў прасякнуцца атмасферай эстэтыкі фальклору; б) выкарыстанне сінкрэтычнай еднасці твораў народнага мастацтва (песень, танцаў, карагодаў, казак, легенд, паданняў і інш.), якія садзейнічаюць развіццю эстэтычнага кругагляду, асацыятыўнага мыслення ўдзельнікаў аматарскіх фальклорных калектываў; в) актыўнае далучэнне падлеткаў да эстэтычнага ўспрымання фальклорных твораў; г) узбагачэнне эстэтычных уражанняў падлеткаў праз непасрэднае ўзаемадзеянне з натуральнымі аб'ектамі і з'явамі прыроды падчас рэканструкцыі каляндарных абрадаў у натуральным прыродным ландшафце.

Літаратура:

1. Дерябо, С.Д., Ясвин, В.А. Экологическая психология и педагогика / С.Д. Дерябо, В.А. Ясвин. – Ростов н / Д. : Феникс, 1996. – 476 с.
2. Печко, Л.П., Старосельцева, Н.П. Эстетические свойства природы и учебно-воспитательный процесс в школе / Л.П. Печко, Н.П. Старосельцева // Экологическое и эстетическое воспитание школьников / под ред. Л.П. Печко. – М.: Педагогика, 1984. – С. 34 – 68.

3. Солодухин, В.И. Развитие творческой активности младших школьников средствами инструментального фольклора / В.И. Солодухин. – Улан-Удэ: ВСГАКИ, 2002. – 181 с.

РЕПОЗИТОРИЙ БГУКИ